

Вікторія О. Сорочан
**АНАЛІЗ РИНКУ ПОСЛУГ ПРОМИСЛОВОГО
ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано динаміку розвитку ринку послуг промислового туризму в Україні. Визначено ступінь сформованості внутрішнього ринку промислового туризму. Представлено схему функціонування цього ринку. Надано перелік об'єктів, представлених на ринку промислового туризму в Україні.

*Ключові слова: ринок туристичних послуг; промисловий туризм; об'єкти туризму.
Форм. 2. Рис. 4. Табл. 2. Літ. 38.*

Виктория О. Сорочан
**АНАЛИЗ РЫНКА УСЛУГ ПРОМЫШЛЕННОГО
ТУРИЗМА В УКРАИНЕ**

В статье проанализирована динамика развития рынка услуг промышленного туризма в Украине. Определена степень сформированности внутреннего рынка промышленного туризма. Представлена схема функционирования этого рынка. Приведен перечень объектов, представленных на рынке промышленного туризма в Украине.

Ключевые слова: рынок туристических услуг; промышленный туризм; объекты туризма.

Viktoriiia O. Sorochan¹
**ANALYSIS OF INDUSTRIAL TOURISM
SERVICES MARKET IN UKRAINE**

Dynamics of the industrial tourism services market development in Ukraine is analyzed. The degree of industrial tourism domestic market maturity is determined. The functioning scheme of industrial tourism market is presented. The list of objects related to the industrial tourism market in Ukraine is provided.

Keywords: tourist services market; industrial tourism; tourism objects.

Постановка проблеми. В останні роки промисловий туризм займає все більший сегмент ринку туристичних послуг в Україні. Про це свідчить зростаюча кількість туристичних продуктів та обсягів відвідувань функціонуючих та історичних об'єктів промислового туризму. Перспективність розвитку цього напряму туристичної діяльності обумовлюється наявністю великої кількості промислових об'єктів майже у всіх областях України. Якщо брати до уваги світовий досвід, в країнах Європи користуються попитом тури та екскурсії як по історичним містам індустріальної спадщини, так і на великі заводи та фабрики, де туристів ознайомлюють з функціонуванням промислових комплексів, технологією та історією створення певної продукції. Так, світовий ринок промислового туризму включає широкий спектр туристичних об'єктів, у тому числі: корпоративних архівів і музеїв, заводів, шахт, банків, страхових компаній, торгових палат та інших центрів економічної діяльності, транспортної інфраструктури, громадських будівель і агропромислових комплексів. Відтак, стає актуальною проблема визначення ступеня сформованості ринку послуг промислового туризму саме в Україні.

Аналіз останніх публікацій. Останнім часом проблемам розвитку ринку приділено увагу багатьох дослідників у різних напрямках – економічна теорія,

¹ Mykhailo Tugan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade, Kryvyi Rih, Ukraine.

світове господарство і міжнародні економічні відносини, економіка та управління національним господарством, управління підприємствами тощо. Йдеться насамперед про праці таких вчених: Ю. Бочарова [5], В. Геєць [7], Г. Горіна [9; 10], А. Пороховський [24], Н. Фролова [31; 32], О. Чернега [33; 34], А. Чухно [35] та ін. Щоправда, кожен з них досліджував або окремі аспекти ринку, або специфічні особливості його функціонування, або методи його регулювання тощо.

Питанням визначення сутності ринку туристичних послуг присвячено наукові дослідження і публікації багатьох зарубіжних вчених, серед яких слід відзначити праці Б. Біржакова [3], Ф. Котлера [19], Ж. Тіверса [37], С. Уільямса [38] та ін.

Серед вітчизняних дослідників ринок туристичних послуг вивчають: В. Банько [2], М. Бондаренко [4], В. Гончаров [8], В. Двоєзерська [13], Л. Донченко [14], В. Дубницький [15]. Так, у праці В. Гончарова й Н. Свиридової досліджено напрями розвитку різних видів туризму, у т.ч. тематичних парків, та запропоновано сформувати паспорт туристичного потенціалу Луганського регіону [8]. У статті В. Дубницького та Н. Чухно висвітлено процес становлення і розвитку туристичного бізнесу, розкрито сутність маркетингової стратегії просування туристичного продукту на внутрішньому ринку [15]. Серед науковців, роботи яких присвячено аналізу ринку промислового туризму, слід відокремити В. Данильчука [12] та В. Кулеш [21]. В. Данильчук здійснив оцінку привабливості зон промислових територій, а також їх можливої наповнюваності туристами, оцінка інтересів туристів за сегментами туристичного ринку [12].

В. Кулеш представила результати маркетингового дослідження перспектив розвитку промислового туризму в Донецькій області. Автором визначено, що промисловий туризм має великі перспективи для розвитку в Донецькій області; вибір напрямку та виду промислового туризму залежать від приналежності населення до певної соціальної групи; в якості об'єктів необхідно використовувати підприємства харчової промисловості, заводи з виробництва напоїв, пива, вин та ін., шахти, автомобільні заводи й інші виробництва, що мають багату історію і цікавий процес виробництва [21].

Мета дослідження. Ринок послуг промислового туризму як один із спеціалізованих туристичних ринків в Україні залишається недостатньо вивченою областю. Відтак, головною метою дослідження є аналіз розвитку ринку послуг промислового туризму в Україні, визначення ступеню сформованості внутрішнього ринку послуг промислового туризму, встановлення переліку об'єктів промислового туризму в областях України.

Основні результати дослідження. Сучасний туристичний ринок характеризується високими темпами зростання, виникають нові види туризму, розробляються нові туристичні маршрути. Так, поряд з класичними видами (культурно-історичним, лікувально-оздоровчим, спортивним) все більшого розвитку набувають альтернативні види туризму, для яких характерне урізноманітнення вражень, що отримують туристи, шляхом активізації їх діяльності. Серед даних видів помітне місце займає промисловий туризм. За нашим визначенням, наведеним у [26], *промисловий туризм* – це спеціалізований вид

туризму, що поєднує відвідування об'єктів, породжених технологіями минулого та інноваційних сучасних інженерних споруд, з метою отримання психологічного, естетичного або дослідницького задоволення; організація групових чи індивідуальних турів або екскурсій до промислових об'єктів з урахуванням мети подорожі (задоволення пізнавальних, наукових, професійних, ділових, культурологічних та інших потреб).

Предметом обміну на туристичному ринку є туристичні послуги [20]. Таким чином, ринок послуг промислового туризму можна визначити як сукупність відносин обміну між продавцями та закладами, які надають послуги з організації турів та екскурсій на промислові об'єкти (представляючи пропозицію), та споживачами, які купують ці послуги, визначаючи при цьому предмети туристичних потреб (тобто представляючи попит). Функціонування ринку послуг промислового туризму можна представити за схемою на рис. 1.

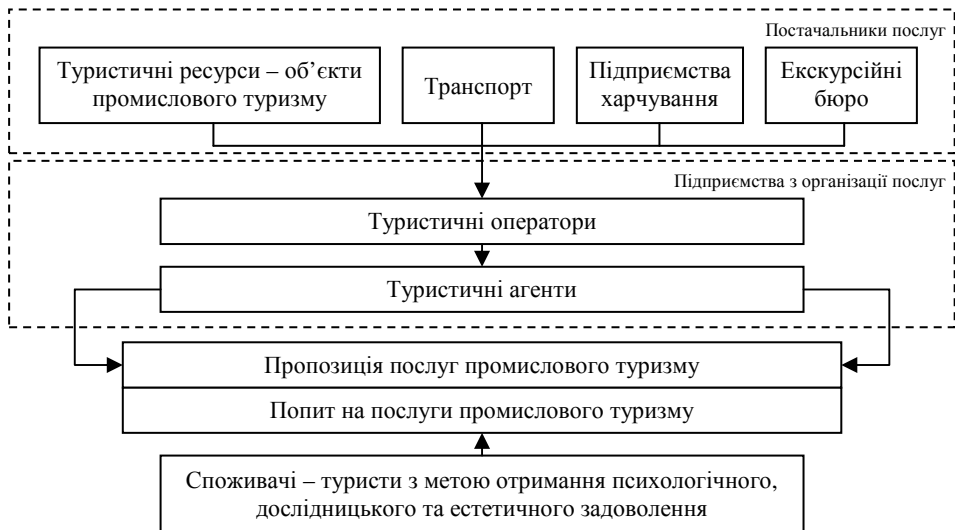

Рис. 1. **Схема функціонування ринку послуг промислового туризму,**
авторська розробка

Сучасний ринок послуг промислового туризму в Україні представлений багатьма характерними туристичними ресурсами, серед яких: об'єкти комплексного промислового освоєння, галузеві заводи і фабрики з супроводжуючою інфраструктурою та інші об'єкти промислової діяльності.

Становлення ринку послуг промислового туризму в Україні почалось з середини 1990-х років. Першими об'єктами промислового туризму стали соляні шахти у м. Соледар та Артемівській завод шампанських вин [36]. Вже на початку XXI ст. на ринку послуг промислового туризму було представлено 42 об'єкти, серед яких: потужні та різнопрофільні діючі підприємства, система унікальних гірничопромислових ландшафтів європейського значення, історико-культурні об'єкти індустріальної спадщини.

Поступово розвиток ринку послуг промислового туризму набув позитивної динаміки. За останні роки ринок послуг промислового туризму значно

розширився завдяки збільшенню кількістю об'єктів, доступних для туристів. Сьогодні серед 814 туристичних об'єктів України налічується 142 об'єкти, які відносяться до об'єктів промислового туризму (рис. 2).

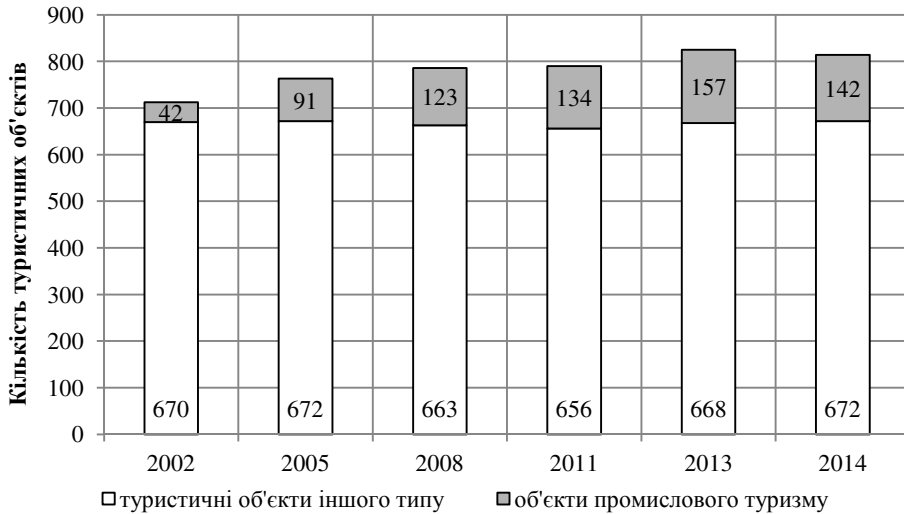

Рис. 2. Динаміка розвитку ринку послуг промислового туризму в Україні, побудовано за даними [25; 29]

Аналізуючи розвиток ринку промислового туризму, слід відзначити позитивні зміни протягом 2002–2013 років. У 2014 р. порівняно з 2013 р. кількість об'єктів промислового туризму зменшилась на 15 одиниць, що обумовлено ускладненням політичної ситуації на Сході України та проведенням на зазначеній території антитерористичної операції.

Динаміка розвитку ринку послуг промислового туризму показує, що сьогодні об'єкти промислового туризму охоплюють 18% всіх туристичних ресурсів в Україні, а за останні 12 років кількість об'єктів промислового туризму збільшилась на 29%. Основними об'єктами на ринку послуг промислового туризму стали заводи, фабрики, будови промислових, житлових культурно-побутових об'єктів, сільськогосподарські підприємства, залізничні вокзали, річкові й морські порти, аеропорти, науково-дослідні інститути.

Організація внутрішнього ринку промислового туризму та диверсифікація послуг на цьому ринку гальмуються відсутністю значних капіталовкладень у розвиток інфраструктури, необхідної для задоволення потреб та забезпечення безпеки туристів, що планують відвідати об'єкти промислового туризму; логістичних транспортних та інфраструктурних мереж, орієнтованих на перевезення туристів; розвинутої мережі закладів громадського харчування на об'єктах промислового туризму; політики підтримки розвитку внутрішнього туризму, орієнтованої на популяризацію промисловості (що ускладнює процес розробки та просування туроператорами нових екскурсійних напрямків (маршрутів) у цій сфері).

На підставі аналізу статистичної інформації та теоретичних досліджень вітчизняних авторів встановлено перелік найбільш значущих об'єктів, пред-

ставлених на ринку послуг промислового туризму в Україні. Фактична кількість об'єктів промислового туризму надана у табл. 1.

Таблиця 1. Перелік туристичних об'єктів на ринку промислового туризму України, авторська розробка

Область України	Кількість діючих об'єктів промислового туризму	Найбільш відвідувані об'єкти промислового туризму
Вінницька	2	Вінницька кондитерська фабрика «Roshen» Завод фруктових концентратів і вин «Солодка мрія»
Волинська	5	Фабрика іграшок ЧП «Тигрес» Фабрика солодошів «Ласка»
Дніпропетровська	14	Кар'єр «ПГЗК», м. Кривий Ріг Музей «Ареселор Міттал», м. Кривий Ріг
Донецька	15	Артемівський завод шампанських вин Соляна шахта, м. Соледар
Івано-Франківська	1	Пивоварний завод
Житомирська	5	Кондитерська фабрика «Житомирські ласощі» Музей історії пожежної справи
Закарпатська	3	Селиська сироварня м. Берегово, виробництво вина
Запорізька	12	ДніпроГЕС Магазин-фабрика «Веселі карамелі»
Кіровоградська	3	«Новоукраїнський гранітний кар'єр» ТОВ «Новоукраїнський комбінат хлібопродуктів»
Київська	10	Завод «Coca-Cola» Фабрика «Roshen»
Луганська	2	ТОВ «Сватовське масло», м. Сватове Скляний завод
Львівська	7	Львівський музей шоколаду, майстер клас Кондитерська фабрика «Світоч»
Миколаївська	11	Південноукраїнська АЕС Винзавод «Коблево»
Одеська	6	Одеський порт Винзавод «Шабо»
Полтавська	8	Музей українського гончарства, с. Опішня Решетилівська майстерня художніх промислів
Рівненська	2	ПП «Демидівський консервний завод» ТОВ «Торговий дім «Західна молочна група»
Сумська	1	ДП «Сумський комбінат хлібопродуктів»
Тернопільська	3	Фабрика ялинкових іграшок Пивзавод Музей шоколаду «АВК»
Харківська	11	Кондитерська фабрика «Солодкий світ» – фірмовий магазин «Лакомка» Лікєро-горілочний завод «Prime»
Херсонська	8	Кам'янські виноградники, винні підвали і музей Агропромислова фірма «Таврія»
Хмельницька	1	с. Переяслав-Хмельницький, музей ремесел і народних промислів українського села, повітряні млини і давні поселення
Черкаська	1	Музей шоколаду «АВК»
Чернігівська	1	Чернігівська пивоварня

Зі складеного переліку туристичних об'єктів на ринку промислового туризму України бачимо, що їх розміщення на території України досить нерівномірне. Так, станом на кінець 2014 р. найбільша концентрація об'єктів промислового туризму була в Придніпров'ї (Дніпропетровська і Запорізька області), а також в Донецькій, Харківській та Миколаївській областях.

Найважливішим статистичним показником, який характеризує туристичний потік промислового туризму, є кількість туристів, що відвідали об'єкти промислового туризму та скористались послугами туристичних підприємств з організації дозвілля. Під туристичним потоком розуміємо число туристів, що здійснюють подорож у туристські регіони або на туристичні об'єкти протягом певного часу [30].

Єдиного офіційного обліку кількості туристів, які прибувають до об'єктів промислового туризму, в Україні не існує [17]. Державний, офіційний статистичний облік за формою 1-Тур ведеться тільки щодо суб'єктів туризму, тобто згідно Закону України «Про туризм» відображаються тільки туроператори і турагенти [1]. Таким чином, аналіз динаміки туристів, які прибувають на об'єкти промислового туризму, проводиться на основі узагальнених окремих публікацій туристичних підприємств, спеціалістів з організації промислового туризму [25; 26], публікацій Державного агентства України з туризму та курортів [22]. Динаміку туристичних потоків за об'єктами промислового туризму України представлено на рис. 3.

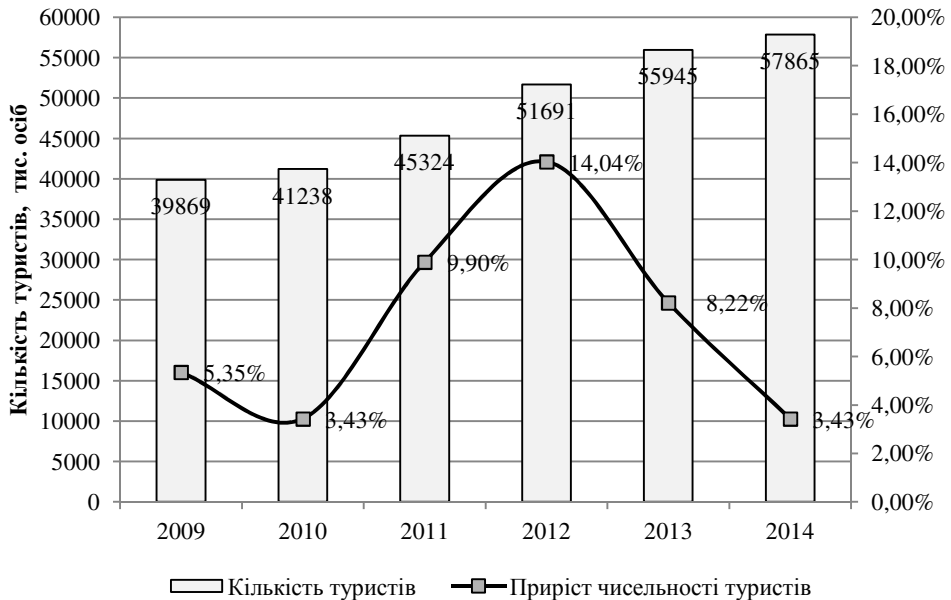

Рис. 3. Динаміка туристичних потоків промислового туризму в Україні, побудовано за даними [22; 25; 29]

Аналізуючи туристичні потоки промислового туризму в Україні за період 2009–2014 рр., необхідно визначити, що порівняно з 2009 р. кількість туристів,

які відвідали об'єкти промислового туризму, в Україні збільшилась майже на 18 тис. осіб.

Високі темпи зростання чисельності туристів до об'єктів промислового туризму спостерігаються протягом 2010–2012 рр., що було пов'язано зі стабільною макроекономічною ситуацією, рекламними кампаніями, проведеннями деякими туристичними агенціями, які в межах стратегічних планів розвитку почали освоювати цей напрямок, зростанням кількості активних туристів в Україні тощо. Кількість туристів, які відвідують об'єкти промислового туризму, в Україні збільшується з кожним роком. Протягом 2015 р., згідно з прогнозами туристичних підприємств, кількість відвідувань об'єктів промислового туризму продовжуватиме зростати, ріст кількості туристів протягом цього року прогнозується на рівні 4,7% до попереднього року [22; 25].

Найбільш доступними, найбільш відвідуваними об'єктами на ринку послуг промислового туризму є підприємства харчової промисловості [22].

Сьогодні організацією турів на об'єкти промислового туризму займаються понад 120 туристичних підприємств. За даними Державної агенції України з туризму та курортів, лідируючими туристичними підприємствами з організації турів та екскурсій на об'єкти промислового туризму є: КраїнаUA, Діскавері-Тур, Аккорд-Тур, ToursDeKiev, УкраїнаТур та ін. [22]. Нижче наведені дані щодо попиту на послуги промислового туризму, реалізовані лідируючими туристичними підприємствами, в залежності від вартості послуги (табл. 2).

Таблиця 2. Лідери з продажу турів та екскурсій на ринку промислового туризму*

Назва туристичного підприємства	Вартість туру, грн	Кількість туристів (осіб), які звернулися до агенції
КраїнаUA	220	1562
Аккорд-Тур	280	983
ToursDeKiev	175	1934
УкраїнаТур	190	1668
Діскавері-Тур	230	1538

* складено за даними [6; 11; 16; 22; 27; 28].

Дані щодо попиту на послуги промислового туризму в Україні можуть бути представлені у вигляді кривої попиту (рис. 4), де по осі ординат відкладається вартість послуги промислового туризму, а по осі абсцис – кількість туристів, що відвідували об'єкти промислового туризму, звернувшись до туристичних підприємств.

Оцінити вплив зміни ціни на зміну попиту можливо шляхом визначення його еластичності. Повертаючись до графіку попиту на послуги промислового туризму на рис. 4, розрахуємо цінову еластичність попиту на послуги промислового туризму за різних рівень цін:

$$\varepsilon_p = \frac{\Delta Q/Q}{\Delta P/P} = \frac{(Q_1 - Q_0)/Q_0}{(P_1 - P_0)/P_0}, \quad (1)$$

де індекси 1 і 0 означають відповідно нові і базові ціни, і кількість проданих послуг промислового туризму. З використанням цієї формули і величин попи-

ту, враховуючи, що кількість споживачів у зв'язку з пониженням ціни збільшилась з 983 туристів до 1538 туристів, отримаємо:

$$\varepsilon_p = \frac{(Q_1 - Q_0)/Q_0}{(P_1 - P_0)/P_0} = \frac{(1538 - 983)/983}{(230 - 280)/280} = -2,014. \quad (2)$$

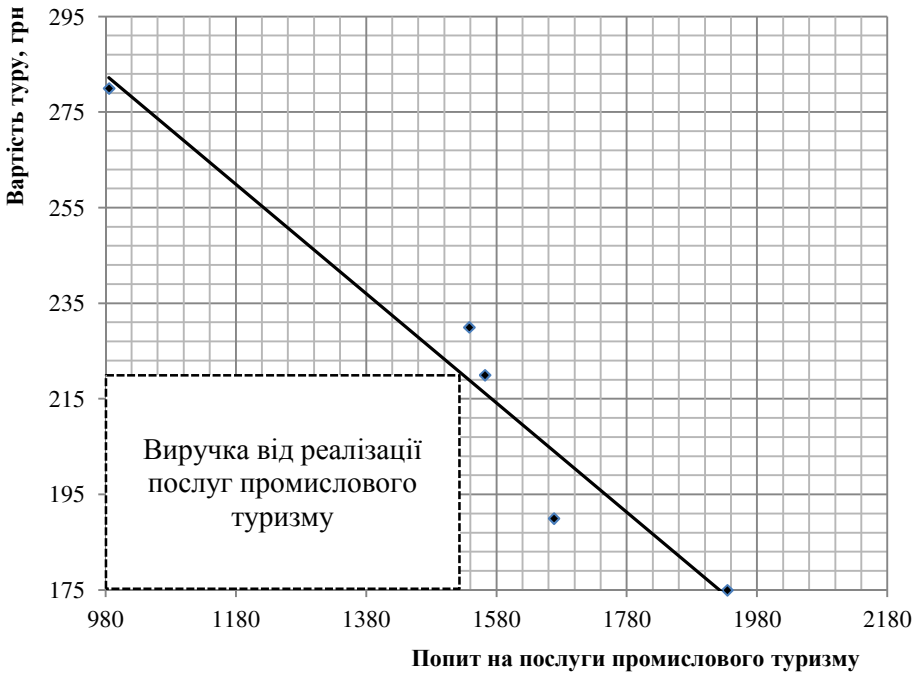

Рис. 4. Лінійний графік попиту на послуги промислового туризму в Україні, авторська розробка

Оцінка еластичності дозволила встановити, що суттєвим чином на вибір туристів послуг промислового туризму впливає ціна. Цінова еластичність та загальна виручка від реалізації послуг промислового туризму перебувають у прямій залежності, оскільки еластичність попиту на послуги промислового туризму за ціною характеризує ступінь залежності обсягу послуг від коливань цін. Таким чином, зменшення ціни на 10% спричинить одночасне підвищення попиту на послуги промислового туризму на 20,14% і збільшення обсягів продажів, а отже, буде результатом більшої загальної виручки. В результаті оцінки було виявлено, що для туристів гранична ціна на послуги промислового туризму становить 280 грн. Проведені розрахунки підтвердили, що чим вище ціна на послуги промислового туризму – тим менше на них попит, і навпаки.

Висновки та пропозиції. Ринок послуг промислового туризму в Україні представлений багатьма характерними туристичними ресурсами, серед яких: об'єкти комплексного промислового освоєння, галузеві заводи і фабрики з супроводжуючою інфраструктурою, інші об'єкти промислової діяльності. Сучасний стан ринку промислового туризму в Україні не відповідає його

потенційним можливостям, адже діяльність деяких підприємств спрямована безпосередньо на потреби виробництва, а їх величезний потенціал не використовується в галузі промислового туризму. Станом на 2014 р. в Україні налічувалось 142 об'єкти промислового туризму, що охоплювали 18% всіх туристичних об'єктів в Україні. Кількість туристів, які купують послуги з промислового туризму, збільшується з кожним роком, а за останні 5 років чисельність таких туристів зросла на 7%. Серед 120 туристичних підприємств лідерами на ринку промислового туризму за продажами послуг стали: КраїнаUA, Діскавері-Тур, Аккорд-Тур, ToursDeKiev, УкраїнаТур та ін. За результатами проведеної оцінки еластичності попиту на послуги встановлено, що зниження ціни на послуги промислового туризму на 10% призведе до збільшення попиту на 20,14%. Проведені розрахунки підтвердили, що чим вище ціна на послуги промислового туризму – тим менше на них попит, і навпаки.

1. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР // zakon.rada.gov.ua.
2. Банько В.Г. Туристська логістика: Навч. посібник. – К.: Дакор, КНТ, 2008. – 204 с.
3. Биржаков М.Б., Никифоров В.И. Индустрия туризма: перевозки. – Изд. третье, перераб. и допол. – СПб.: Герда, 2007. – 528 с.
4. Бондаренко М.П. Позиціонування України на міжнародному туристичному ринку // Економічний часопис-XXI. – 2011. – №1–2. – С. 47–50.
5. Бочарова Ю.Г. Конкуренція: сутність та особливості в умовах глобалізації // Економіка і управління в умовах глобалізації: Матеріали IV міжнар. наук.-практ інтернет-конф. (21 трав. 2015 р.) / М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – Кривий Ріг, 2015. – С. 117–119.
6. Відпочинок в Україні // Діскавері-Тур // discovery.zp.ua.
7. Гесць В. Характер перехідних процесів до економіки знань // Економіка України. – 2004. – №4. – С. 4–14.
8. Гончаров В.Н., Свиридова Н.Д. Тематический парк в сфере туризма как экономическая категория предпринимательства в регионе // Менеджер. – 2005. – №4. – С. 155–158.
9. Горіна Г.О. Аналіз географічної структури туристичних потоків України // Економіка і управління в умовах глобалізації: Матеріали IV міжнар. наук.-практ інтернет-конф. (21 трав. 2015 р.) / М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – Кривий Ріг, 2015. – С. 122–124.
10. Горіна Г.О. Соціально-економічне значення туристичної галузі в економіці держави // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – Серія: Економічні науки. – 2014. – №4. – С. 104–109.
11. Групові тури // Аккорд-Тур // www.akkord-tour.com.ua.
12. Данильчук В.Ф. Развитие рынка туристических услуг в условиях промышленных регионов Украины // Вісник ДІТБ. – 2011. – №15. – С. 283–290.
13. Двоєзерська В.С. Тенденції державного регулювання розвитку туризму і діяльності курортів в Україні // Держава та регіони. – Серія: Державне управління. – 2010. – №1. – С. 20–24.
14. Донченко Л.М., Гостева Н.П. Проблеми та перспективи державної підтримки розвитку туризму // Держава та регіони. – Серія: Державне управління. – 2010. – №1. – С. 37–42.
15. Дубницький В.І., Чухно Н.О. Організаційно-економічні основи розвитку туризму в Донецькому регіоні // Вісник економічної науки України. – 2005. – №1. – С. 36–41.
16. Екскурсії та тури по Україні // УкраїнаТур // www.uatour.com.ua.
17. Карташевская И.Ф. Методические принципы статистики и первичного учета составляющих блоков территориальной рекреационной системы // Ученые записки Таврического национального университета им. Вернадского. – Серія: Економіка. – 2002. – Т. 15 (54), №1. – С. 38–43.
18. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 320 с.
19. Котлер Ф., Армстронг Г. Основы маркетинга / Пер. с англ. – СПб.: Вильямс, 1998. – 1056 с.
20. Кудла Н.Є. Маркетинг туристичних послуг: Навч. посібник. – 2011 // libfree.com.
21. Кулеш В.Г. Дослідження попиту та виявлення перспектив розвитку промислового туризму в Донецькій області // Вісник ДІТБ. – 2011. – №15. – С. 189–196.

22. Новини туризму в Україні // Український туристичний портал // www.turkrajna.info.
23. Пацюк В.С. Перспективи виведення великих промислових міст України на туристичний ринок // Географія в інформаційному суспільстві: Збірник наук. праць: У 4-х тт. – К.: ВГЛ Обрії, 2008. – Т. IV. – С. 238–240.
24. Пороховский А.А. Вектор экономического развития. – М.: ТЕИС, 2002. – 304 с.
25. Промисловий туризм // Українська асоціація активного та екологічного туризму // uaeta.org.
26. Сорочан В.О. Аналіз світового ринку промислового туризму // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія: Економічні науки. – 2015. – Вип. 12. – С. 125–126.
27. Тури по Україні // [ToursDeKiev // toursdekiev.com.ua](http://ToursDeKiev.com.ua).
28. Тури по Україні // КраїнаUA // krajna-ua.com.
29. Туристичні маршрути // Державне агентство України з туризму та курортів // www.tourism.gov.ua.
30. Туристский терминологический словарь: Справ.-метод. пособие / Авт.-сост. И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. – М.: Советский спорт, 1999. – 664 с.
31. Фролова Н.Л. Антитрестовская политика и развитие нововведений (опыт США) // США и Канада: экономика, политика и культура. – 2001. – №8. – С. 28–46.
32. Фролова Н.Л. Инновационный процесс: потенциал рынка и государства (микрoэкономика нововведений). – М., 2001. – 267 с.
33. Чернега О.Б., Бочарова Ю.Г. Конкурентоспроможність національної економіки: цивілізаційні виміри та особливості управління в умовах глобалізації. – Донецьк: Ноулідж (донецьке відділення), 2011. – 348 с.
34. Чернега О.Б., Бочарова Ю.Г. Моніторинг складових конкурентоспроможності України. – 2012 // trade.donnuet.dn.ua.
35. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія і практика та їх значення для України. – К., 2003. – 631с.
36. Щодо перспектив розвитку промислового туризму на Сході України: Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень при президентові України // www.niss.gov.ua.
37. Tivers, J., Rakic, T. (2012). Narratives of Travel and Tourism. Farnham: Ashgate Publishing, Ltd. // books.google.com.ua.
38. Williams, St. (2004). Tourism: the nature and structure of tourism. Critical Concepts in the Social Sciences. London: Routledge. 1575 p.

Стаття надійшла до редакції 1.09.2015.